

P. A. Böckstiegel expresszionista festő eltűnt számi családi festményéről

A német-számi kulturális kapcsolatok sok esetben gyümölcsözőek voltak az elmúlt évszázadokban. Emeljük ki ezek közül a strasbourgi születésű retorikaprofesszor, Johannes Scheffer 1673-as, a számik nemzetközi viszonylatban is széles körű méltatását nyújtó *Lapponia, id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio* c. művét vagy ebből a műből a Johann Gottfried Herder által a nemzeti romantika alapkönyvének számító *Stimmen der Völker in Liedern* (1807) című műbe beemelt jojkaverseket. Ezen szerelmes versek Goethe, Kleist és Schiller munkáiban is megörökítették lenyomatukat (l. Domokos P. 1975, 244). A 19–20. század fordulóján több német kereskedő is vállalkozott arra, hogy számi karavánokat hozzon Közép- és Kelet-Európába, melyek által az akkori mediális lehetőségek keretében sokan szerezhettek a számik kultúrájáról közvetlen benyomást (pl. Carl Hagenbeck és Ludwig Ruhe, majd fiaik szervezésében). A 20. század első felében Erich Wustmann német néprajzkutató is számtalanszor megfordult földjükön, melynek eredménye lett az *In Lappzelt und Rentierpulk* című 1936-os műve. Akadtak olyanok is, akik a számik kultúrájának nemzetközi közvetítése mellett a számik művészeti inspirálására is vállalkoztak, mint pl. Gustav Hagemann. 1927-től kezdődően Hagemann minden évben négy hónapos tanulmányúton vett részt az északi országokban, és arra buzdította a számikat, hogy művészi módon ábrázolják életüket. Ezek a dokumentumok beépültek a *Das Leben der Lappen in ihren Ritzzeichnungen und anderen Selbstzeugnissen* (1976) c. műbe, és e számi amatőr munkák számos európai múzeumban ma is megtalálhatóak. Gustav Hagemann mellett számos festőt ihlettek meg a lappföldi tájak, mint pl. Franz Dubbickot, aki az alábbiakban elemzendő személyünkkel is kapcsolatban volt.

A 20. századi német-számi inspiráció érdekes példái Peter August Böckstiegel (1889–1951) vesztfáliai expresszionista festő számikról készített portréi. Böckstiegel, aki egész életén át vesztfáliai otthonának és

környékének parasztembereit és környezetét, valamint német (művész)barátainak családtagjait ábrázolta, lényegében csupán kétszer tett kivételt. Egyik a feleségével tett 1939-es norvégiai utazása által ihletett tájfestmények, melyek színvilágukban is kiválnak egyéb remekei közül, a másik néhány számi portré. Az alábbi pasztellen látható, Munchra és egyéb norvég kortársra is emlékeztető mélykék árnyalatok nem domináltak sem előtte, sem utána ennyire a tájképein, mint az akkor festetteken. Ennek a fjordnak a hatalmas vízésésére az 1970-es évek elején ráépült egy vízierőmű.

1. ábra P. A. Böckstiegel: *Wasserfall am Mauranger Fjord*
(Vízésés a Maruanger-fjordnál, 1939)

Nem véletlenül írta a festő egyik művészkereskedő barátjához címzett levelében az alábbiakat:

Natürlich, an den Eindrücken der Fjorde Norwegens (gemessen) will einem nichts mehr gefallen. Und doch muß ich die Deutsche Landschaft so stark und mächtig malen wie es mir nur möglich ist.¹

Hasonlóképp erős lelki benyomásairól Peter August Böckstiegel a szülőfalujabeli wertheri barátjának, Max Tietznek írta Drezdából, egy valószínűleg 1925. május elejére datálható levelében (a festő sajátos német helyesírását visszaadva):

Vor 14 Tagen waren Nomaden Lappen im Zoo. Ich kam in lauter Aufregung nach Hause und habe Tage drauf ein Gemälde gestaltet, Aquarelliert, gezeichnet und Radiert. Es war mir, als ob ich in die Urwelt gesehen, so wunderbar sind diese Menschen, lauter Urnatur in jeder Handlung. Dazu die Wunderbare Renttiere, aber wie gehen die Wesen zu Grunde, im Frühjahr zu 1000 sterben durch eine Fliege Eierlegend in die Nase wird (werden Parasiten) ins Blut gegührt und kommen als Larve an die Innenflächen der Haut fressen sich durch die Haut 100–200 Stück fingerdick Vogelei groß fallen zur Erde gehen zur Erde und in 14 Tagen kommen die neuen Fliegen. Es war schrecklich dieses Sterben zu sehen.

Die Menschen leben in Zelten schlafen kochen lieben es ist so einfach im Gegensatz zu uns wo wir doch alle Neuigkeit brauchen. Aber wir können nicht mehr zurück, gehen der Straße des Verderbens mit Riesenschritten entgegen. Von diesen Menschen ist jeder sein Handwerker, alle Gebrauchsgegenstände wird selbst gemacht. Du hättest diese Menschen sehen müssen. Andere Dinge werde ich Dir noch aus dem Zoo sagen in Arrode.²

¹ El kell ismernem, hogy a norvégiai fjordok után nehéz újból elragadtatódni. Mégis az a dolgom, hogy a német tájat oly erőteljesen jelenítsem meg, amennyire csak lehetséges. www.kreis-guetersloh.de/unser-kreis/kreisarchiv/ausstellungen/vergangene-ausstellung-boeckstiegel-schreibt/ausstellung-boeckstiegel-tafel05.pdf

² „Két hete nomád számik voltak az állatkertben. Izgatottan tértem haza, és a rákövetkező napokban készítettem egy festményt, akvarelleztem, rajzoltam és rézkarcot is csináltam. Mintha az ősi világba láthattam volna bele, ezek az emberek olyan csodálatos, tiszta ősi természetűek voltak minden cselekedetükben. Aztán ott vannak azok a csodálatos rénszarvasok, de hogyan pusztulnak el ezek a lények, tavasszal 1000-en is meghalnak az orrukba petéiket letevő legyek (paraziták) által, amelyek a vérbe kerülnek, majd a bőr belső felszínén lévő lárvák átrágnak magukat a bőrön, majd 100–200 darab ujjnyi nagyságú madártojás hull a földre, és 14 nap múlva ebből meg kikelnek az új legyek. Szörnyű volt látni ezt a haldoklást.

A levélből kitűnik, hogy a festőt meghihlette a számik által bemutatott életmód, valamint a velük levő rénszarvasok. Az élményt festőként megörökítette. A levélben megemlített művek közül négy akvarell- és három rézkarcportré maradt fenn, melyeket az 1920-as évek után először a veszfáliai Wertherben nemrég megnyílt Peter August Böckstiegel Múzeumban mutattak be a festő „Jugend und Alter – Der Mensch im Werk von Peter August Böckstiegel” (Fiatalság és életkor – Az ember Peter August Böckstiegel műveiben) című kiállításon 2019. május 5. és szeptember 15. között. Ehhez a kiállításhoz készült el az a kiállítás záróeseményén bemutatott tanulmány, mely sikeresen felderíti, kiket is ábrázol festő (l. Domoikos 2021). Egy számi családot ábrázoló olajkép, melyről még egy további írásos forrásból is tudomást szerzünk, azonban elveszett (l. 9. lábjegyzet). A továbbiakban részletesen kitérünk arra, amit róla tudhatunk, azonban előbb röviden ismertetjük, hogy kiket is örökített meg Böckstiegel a képein.

A Drezdai Állatkertben helyet kapó 1925-ös számi néprajzi kiállításon finnországi és finnmarki számik vettek részt, akikről az utóbbi évek kutatásai sok mindent felfedtek (l. Baglo és Lehtola publikációi). A számi karaván eddigi kutatásában fellelhető egy olyan tanulmány is, melyben Veli-Pekka Lehtola oului számi professzor pontosan beazonosítja az 1925-ös, több hetes számi kiállítás személyeit (2013)³. A csoport tagjai elsősorban két testvér, Duommá-Duommá (hivatalos neve Tuomas Magga volt) és Duommá Heikka (hivatalos finn nevén Heikki Magga) családjához tartoztak. A csoportban a Kitti és Autto számi család tagjai is szerepeltek, valamint Nutti-Niku (finn nevén Niko Nutti). Egy finn személy is volt közöttük. A csoport hajlandósága, hogy részt vegyen ezen az eseményen, részben azzal magyarázható, hogy a résztvevőknek figyelemre méltó összeget ajánlottak fel. E fizetéseket a kiállítás után a finn Enontekiö

Az emberek sátrakban élnek, szeretnek aludni, főzni, ez olyan egyszerű velünk ellentétben, ahol minden újdonságra szükségünk van. De már nem mehetünk vissza, óriási léptekkel haladunk a rombolás útján. Ezen emberek mindegyike a maga iparművésze, minden edényt ők készítenek. Látnod kellett volna ezeket az embereket. Mesélek majd más dolgokról is az állatkertből Arrodében.” Forrás: Kreisarchiv Gütersloh. Az idézetben Böckstiegel sajátos német helyesírását megőriztük.

³ Veli-Pekka Lehtola tanulmányai mellett jelentősek Catharine Baglo idevonatkozó tanulmányai (l. bibliográfia).

helység rendőrfőkapitányától kapták meg. 2021-ben publikált tanulmányomban részletesen kitérek a korabeli fényképfelvétel Veli-Pekka Lehtola által megadott személyeinek beazonosítására, valamint lekövettem azt is, hogy kiket ábrázol P. A. Böckstiegel a számi portréin.

P. A. Böckstiegel, aki a harmadik birodalomban nemkívánatos művész volt, és számos képét kivonták a múzeumokból, valamint megsemmisítették, ugyanazzal az erős sárgával, kékkel, pirossal festette számi alanyait, mint egyébként a vesztfáliai modelljeit. És ehhez nem is kellett a valóságtól eltérnie, mert a számik öltözkéneke színei valóban megegyeztek a festő amúgy is nagyon szívesen használt alapszíneivel. Példaként egy édesanyjáról (Hanna Böckstiegel) készült lenyomatát vessünk össze egy számi nő (Tuomas Aini Magga) akvarellportréjával.

2. ábra P. A. Böckstiegel két női portréja

Tuomas Aini Magga egyike volt azon számiknak, akikről egyéni és csoportos (a számi karaván további tizenhárom tagjával együtt) fénykép is készült és maradt fenn⁴. Portréját Böckstiegel további négy akvarellen és három rézkarcon örökítet meg számikat. Ezeket a képeket 1928-ig néhányszor ki is állították, de utána egészen a 2019-es wertheri múzeumi kiállításig nem. Időközben a számuk viszont eggyel csökkent. A porték

⁴ Ezek az 1925-ben készült fotók megtalálhatók Clemens Radauer weboldalán: humanzoos.net/?page_id=497

mellett készült egy többtagú számi családi kép is, és erre az olajfestményére a fent említett wertheri barátjának írt személyes levelében a vesztfáliai expresszionista festő utal is. Erről a festményről David Riedel muzeológus kutatásainak köszönhetően azt is megtudhattuk, hogy 1925-től 1928-ig több helyen is kiállításra került, pl. Drezdában (1925), Berlinben, Dortmundban, Essenben, Bielefeldben és Bochumban (1926), Hamburgban, Heilbronnban, Mannheimban (1927), valamint Rechlinghausenben, Aachenben, Hammban és Wormsban (1928). David Riedel feltételezése szerint az alábbi akvarell nagy valószínűséggel a családi kép előtanulmánya volt (2014, 144). E képen nagy valószínűséggel Nikko Nuttit látjuk (akit később kétes viszonyok között Számiföldön meggyilkoltak) a fenti női számi fotón ábrázolt lány édesanyjának (feltételezésem szerint Inger Anna Maggának) profiljával együtt (Domokos 2022).

3. ábra Böckstiegel olajfestményéhez előtanulmánynak feltételezett (és fennmaradt) akvarellje

A családi képnek 1928 után viszont nyoma veszett. Már az első kiállításon a Szászországi Szövetségi Állam Belügyminisztériumának professzori tanácsadói megvásárlásra ajánlják. Egy fennmaradt, 1925. 8. 15-re, Drezdában keltezett levél alapján kikövetkeztethetjük, hogy mi is történt, de a végeredményről nem tudunk semmi bizonyosat. Magának a festőnek, Böckstiegelnek is tetszhetett a kép, mert magas összeget kért érte. Az alábbi levél arról tudósít, hogy a Szászországi Belügyminisztérium viszont árcsökkenést kér a festőtől (forrás: Kreisarchiv Gütersloh).

Dokument 08

Brief der Ministeriums des Inneren (Dresden) an Herrn P.A. Böckstiegel, Kunstmaler, Dresden

Die Professoren, die das Ministerium kürzlich beim Erwerbe von Kunstwerken beraten haben, haben zum Staatsankauf Ihr bei der Künstlervereinigung ausgestelltes Bild 'Lappen im Zoo' vorgeschlagen. Das Ministerium würde nicht abgeneigt sein, diesem Vorschlag zu entsprechen, ist aber im Hinblick auf die ihm zur Verfügung stehenden und mit Rücksicht auf die anderen Künstlern zur Zeit gezahlten Preise gänzlich außerstande, auf der Grundlage Ihrer Preisforderung einem Ankauf näherzutreten. Sollten Sie geneigt sein, das Bild zu einem Preise abzugeben, der sich der allgemeinen Lage anpaßt, so steht der unterzeichnete Ministerialdirektor zu einer Besprechung zur Verfügung.
Ministerium des Innern

II. Abteilung

Gez. Dr. Schulze

Briefentwurf, Original⁵

⁵ 08. dokumentum

A Belügyminisztérium (Drezda) levele P. A. Böckstiegel festőhöz, Drezda

A professzorok, akik nemrég tanácsot adtak a minisztériumnak a műalkotások beszerzésében, állami vásárlásra javasolták az Ön, a művészegyesületben kiállított 'Lappen im Zoo' (Lappok az állatkertben) című képét. A Minisztérium hajlandó lenne eleget tenni ennek a javaslatnak, de tekintettel a jelenlegi árakra, amelyeket a többi művész műveiért fizetnek, nem áll módjában az Ön feltételei mellett megejteni a vásárlást. Ha hajlandó eladni festményét az általános helyzethez igazodó áron, az alulírott miniszteri igazgató megbeszélésre készen áll.
Belügyminisztérium

II. Osztály

Aláírva Dr. Schulze

Levél tervezete, eredeti

Összegzés

Peter August Böckstiegel német festőművész a számik emberséges, közvetlen világa láttán néhány személyt képein meg is örökített. A Ludwig Ruhe cég által szervezett számi etnológiai kiállításához egy tizennégy tagú csoport érkezett 1925-ben Számiföld enontekiői környékéről. A portrék pontos megfigyelésről tanúskodnak, hisz a megfestettek viselete pontosan tükrözi a vidék korabeli viseletének szín- és formavilágát. Böckstiegel a számik színvilágában, a kiállításon megnyilatkozó mentalitásában tükröződni láthatta saját otthonát, az egyszerű vesztfáliai ember méltóságát, az állatokhoz való ragaszkodását, az élethez való közelségét. A festő életművében a 155-ös számmal ellátott számi családi festmény – bár maradtak fenn róla írásos említések – elvesztődött, és az utókor számára nem maradt fenn. Nagyon optimistának kellene lennünk ahhoz, hogy azt feltételezzük, hogy e kép valahol a világ valamely zugában megőrződött és előkerül (bár volt már ilyenre is példa). Sokkal valószínűbb azonban, hogy Drezda második világháború végén történő bombázása következtében, amely Böckstiegel akkori munkásságát őrző műtermét is érintette, megsemmisült.

Bibliográfia

- Autor, Anonym. 2019. Tiefe Eindrücke einer Norwegenreise. Künstlerische Eindrücke. www.kreis-guetersloh.de/unser-kreis/kreisarchiv/ausstellungen/vergangene-ausstellung-boeckstiegel-schreibt/.
- Baglo, Catharine (szerk.). 2007. *Samer på utstilling*. Tromsø: Tromsø Museum / Universitetsmuseet.
- Baglo, Catharine. 2011. *På ville veger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Institutt for arkeologi og sosialantropologi.
- Domokos, Johanna. 2022. Peter August Böckstiegel und die Sámi. *Beiträge zur Skandinavistik* 33. 289–308.
- Domokos, Péter. 1975. Lapp népköltészet és irodalom. In Domokos Péter (szerk.), *Medveének*, 243–250. Budapest: Európa Kiadó.
- Hagenbeck, Carl. 1967. *Von Tieren und Menschen*. Leipzig: Paul List.
- Hagemann, Gustav. 1976. *Das Leben der Lappen in ihren Ritzzeichnungen und anderen Selbstzeugnissen*. Iserlohn: Sauerland Verlag.
- Lehtola, Veli-Pekka. 2013. Sami on the stages and in the zoos of Europe. In Kaisa Anderson (szerk.), *L'Image du Sápmi II. Études compares*, 324–352 Örebro: Humanistic Studies at Örebro University.
- Radauer, Clemens. Collection Radauer. humanzoos.net/.
- Riedel, David (szerk.). 2014. *Peter August Böckstiegel. Die Gemälde (1910–1951)*. München: Hirmer.
- Riedel, David. 2019a. *Peter August Böckstiegel*. München: Klinkhardt & Biermann Verlag.
- Riedel, David. 2019b. „In der Völkerschau“. Felirat az „Ifjúság és öregkor – Az ember Peter August Böckstiegel alkotásaiban” című kiállításon, 2019. május 5.–2019. szeptember 15., Peter August Böckstiegel Múzeum.
- Ruhe, Hermann. 1960. *Wilde Tiere frei Haus*. München: Copress-Verlag.
- Wustmann, Erich. 1936. *In Lappzelt und Rentierpulk*. Stuttgart: Thiemann.